

УДК 311:929 Д. П. Журавський (477)

Е. В. Чекотовський,

кандидат економічних наук, доцент,

E-mail: Chekotovsky@i.ua

Дмитро Петрович Журавський – перший український теоретик статистичної науки (до 160-річчя з дня смерті)

Розглянуто внесок видатного українського ученого-статистика Д. Журавського у розвиток статистичної науки. Обґрунтовано пріоритет Д. Журавського як українського статистика-теоретика, висвітлено його роль і значення в формуванні теоретичних засад статистики як самостійної науки.

Ключові слова: Д. Журавський, статистика, наука, теорія, методологія, статистичні дані, статистичні джерела, статистичні дослідження, організація статистичних спостережень.

Дмитро Петрович Журавський (1810–1856 рр.) – видатний український економіст і теоретик статистичної науки першої половини XIX ст., родоначальник методологічної концепції статистичної науки. Він зробив значний внесок у розробку науково обґрунтованого підходу до визначення статистики як науки і в розвиток її методології. За словами всесвітньовідомого українського статистика, демографа і знаного історика статистичної науки М. Птухи (1884–1961 рр.), оригінальність та глибокі ідеї Д. Журавського значно випередили його час [1, с. 4].

170 років тому назад, у серпні 1846 р. у Києві була опублікована наукова праця Д. Журавського “Про джерела і використання статистичних відомостей” (перевидана в 1946 р. до сторіччя виходу першого видання [2]), яка належить до кращих і найоригінальніших статистичних робіт. Вона була високо оцінена відомими представниками російської статистичної науки. Видатний російський історик статистичної літератури, професор В. Святловський (1869–1927 рр.) зазначав, що праця Д. Журавського є однією з найбільш цінних у статистичній літературі не тільки того часу, а й, напевно, у всій російській статистичній літературі [3, с. 194]. Професор Петербурзького університету Л. Ходський (1854–1919 рр.) вважав, що це справді найбільш оригінальна і видатна праця з теорії статистики за всю першу половину XIX ст. [4, с. 25–26].

Радянські й російські вчені-статистики також підкреслювали визначну роль Д. Журавського в історії розвитку російської статистичної науки і навіть називали науковця її родоначальником [5, с. 29; 6, с. 77], а також родоначальником російської теоретичної статистики [7, с. 41]. Тут важливо вказати на такий несправедливий і ганебний факт: в економіко-статистичній російській літературі (як науковій, так і навчальній) Д. Журавського представляють видатним російським ученим, причому

це твердження зберігається і в сучасній фаховій літературі [8, с. 172; 9, с. 20].

Важливо зазначити, що з часу набуття Україною довгоочікуваної незалежності надзвичайної соціальної ваги й актуальності набула проблема становлення національної самосвідомості, переосмислення і переоцінки подій та явищ минулого. У цьому контексті усвідомлення і висвітлення того вагомого внеску в розвиток статистичної науки, який зробили вчені-статистики України, набуває важливого значення, стає нагальною потребою.

Біографія Д. Журавського докладно викладена в праці [1]. З 1845 р. до самої смерті в 1856 р. учений проживав у Києві, працював у канцелярії київського губернатора І. Фундуклея чиновником з особливих доручень і одночасно виконував обов'язки вченого секретаря Комісії з опису губерній Київського навчального округу (Київської, Волинської, Подільської, Полтавської і Чернігівської) при Київському університеті, а також редактора статей від Комісії. Усі основні статистичні праці написані ним на основі матеріалів щодо України, зокрема Київської губернії. Досить тільки назвати таку фундаментальну працю Д. Журавського, як “Статистичний опис Київської губернії” (цю працю довго називали “Статистикою Київської губернії”). Вона була підготовлена в чотирьох томах і видана в 1852 р. київським губернатором І. Фундуклеєм, який допомагав автору збирати матеріали. Було опубліковано три її томи, які нараховують 1693 сторінки. Хоча на обкладинці позначено 1852 р., фактично її друкування було закінчено через три роки і вона вийшла тільки в 1856 р. незадовго до смерті автора [10]. Цю працю Д. Журавського високо оцінив великий російський письменник М. Чернишевський, який зазначав, що “Статистичний опис Київської губернії” є одним із найдорогоцінніших надбань, зроблених російською наукою протягом усього сторіччя, нічим незамінних джерел, яке на вік залишається найголовнішим посібником для вивчення предмета, що

ним викладається. На думку М. Чернишевського, “Статистичний опис Київської губернії” за вченою гідністю має бути поставлений наряду з такими виданнями, яким належить перше місце в науці [11, с. 387–388].

Теоретичні засади формування статистичної науки Д. Журавський систематично виклав у праці “Про джерела і використання статистичних відомостей”, яка складається з трьох розділів:

I. Про нинішній стан статистики взагалі і про застосування її до деяких суспільних питань.

II. Про джерела статистичних відомостей у Росії.

III. Зауваження про теоретичне утворення статистики як науки і про засоби упорядкування її основ.

У першому розділі йдеться про невизначеність терміна “статистика”, про її несформованість як науки, про її загальне значення, про необхідність критики прийомів, що використовувалися при вивченні статистичних матеріалів, про значення статистичних досліджень для уряду і різних класів суспільства, а також про статистичне вивчення моральності, просвітництва населення тощо.

Слід наголосити, що в середині XIX ст. погляди на теорію статистики були неясні, суперечливі та схоластичні. У деяких країнах не було ще зжите трактування статистики як державознавства (описова школа статистики без широкого застосування чисельного методу) з різними поправками, обмовками і доповненнями. Д. Журавський справедливо зазначав, що жодна галузь знання не мала тоді настільки невизначеного значення, як статистика. Вона ще не утворилася в науку. У збиранні та використанні статистичних відомостей не існувало ніякої системи, єдності, загального зв'язку. Джерела, із яких вони добуваються, здебільшого недостовірні [2, с. 7].

Д. Журавський зупинився також на значенні достовірності статистичних даних. Уперше в історії російської статистики він поставив питання про достовірність і придатність офіційних даних для аналізу господарської діяльності. Він критикував офіційні джерела статистичних даних, вважав їх недостовірними. Учений підкреслював, що поки не буде забезпечена точність цих даних, статистичні роботи будуть тільки умоглядною грою, зовсім марною для суспільства і наук. [2, с. 9].

Першим у російській статистичній літературі Д. Журавський поставив питання про проведення бюджетних обстежень. У першому розділі аналізованої книги наведено складені ним бюджети двох сімей середнього і нижчого станів – чиновника і міщанина. При цьому науковець наголошує на необхідності розробки і складання бюджетів за різними, як він зазначає, класами. Порівняння сімейних витрат, пише Д. Журавський, між різними класами народонаселення може довести до дуже цікавих

висновків про потреби, становище, моральність, ступені освіти кожного класу і, крім того, дати поняття про розподіл власності та засобів прожиття і придбання в цілій масі народонаселення [2, с. 36].

Аналіз цих двох бюджетів дозволив Д. Журавському дійти висновку, що річні витрати одного сімейства чиновника могли би забезпечити добре життя шести таких самих сімейств у нижчому класі. Далі вчений зазначив: якщо взяти найменший бюджет – 200 руб. асигнаціями (і таких сімейств багато в Росії, багато є і бідніших), то виходить, що 5000 сімейств із таким бюджетом знайшли би прожиття у річних витратах одного багатого сімейства. Подібне обчислення витрат за класами і порівняння їх, на думку вченого, показало б, якою мірою одні живуть за рахунок інших; але ще цікавіше було б порівняти в масах народонаселення. Тут відкривається неосяжне поле для статистичних досліджень, напрям яких бажано тільки вказати як шлях до соціальних істин [2, с. 37].

У другому розділі Д. Журавський критично проаналізував джерела створення статистичних даних у Російській імперії, вказав на їх недосконалість, неповноту і недостовірність. Так, він піддав критиці спосіб визначення території країни, вказав на застосування різних одиниць вимірювання під час визначення території окремих районів країни, висловив сумнів щодо достовірності статистичних даних, зібраних від приватних власників за допомогою неграмотних осіб, розкритикував достовірність метричних книг та інших джерел статистичних відомостей.

Порівнюючи стан статистики в західноєвропейських країнах і Росії, Д. Журавський показав величезну відсталість російської статистики в той час. Навіть територія країни була визначена вкрай неточно. Дані про розподіл земель за угіддями не можна вважати навіть приблизними, оскільки вони засновані на планах, складених 50 років тому і більше. Зазначені в них як непридатні землі давно перетворені на придатні, пустопорожні – заселені, сіножаті перетворені на рілля, а рілля – на перелоги, ліси і чагарники випалені й вирубані тощо, але про всі ці зміни, що відбуваються безперервно, у місцевих статистичних відомостях ніколи майже не згадується, і числа, які навіть при початковому їх складанні були сумнівними, залишаються незмінними іноді ціле півстоліття [2, с. 64].

Особливо велике значення для Росії Д. Журавський надавав сільськогосподарській статистиці, яка, за його словами, повинна скласти підвалини загальної державної статистики [2, с. 76]. Характеризуючи її тогочасний стан в Росії, Д. Журавський вказував, що нині відсутні навіть основи державної ріллярної статистики і наявні відомості про цей предмет не можуть бути прийняті наукою навіть як наближені [2, с. 73–74]. Відомості про поси-

ви і врожаї подаються поміщиками дуже довільно. У великих маєтках ведуться рахівничі книги, але іноді вони залишаються чистими за багато років, а іноді там записано неіснуюче майно. Запис ведеться напівграмотними людьми, а загальне шахрайство керуючих, старост зводить нанівець цінність будь-якого запису. Облік селян і їх господарств здійснюється на основі подвірних описів, у яких записується щорічно все видиме майно селян у кожному дворі, але ці описи складаються цілком довільно, упереджено і дуже часто навмання, при цьому селяни застосовують усі засоби, щоб показати своє становище скільки можна біднішим: ховають пожитки, переганяють худобу в інші поселення і т. ін. [2, с. 68–70].

Не краща ситуація і зі статистикою населення, джерелами відомостей про яке були метричні книги та народні переписи, що проводилися через невизначні проміжки часу. Метричні книги складало і перевіряло виключно духовне відомство, без будь-якої в тому участі громадянських установ [2, с. 77]. Склалися ці книги попами, які у більшості були неграмотними, зазвичай – на клаптиках паперу, що часто губилися. Записи в метричні книги заносилися по пам'яті відразу за декілька місяців. Сектантів, розкольників і всіх людей неправославної релігії церква зовсім не записувала а отже, щодо цілої держави метричні відомості, складені православним духовенством, охоплювали менше двох третин усього населення і навіть, напевно, не більше його половини [2, с. 82]. Щодо переписів населення, точніше ревізій, які проводилися у Росії з 1718 р. до 1857 р., то Д. Журавський зазначає: народні переписи мають власне фінансове значення і складаються для визначення кількості осіб, які платять податки. Згідно з цією метою, ревізії підлягають одні податні стани. Духівництво обліковується тільки для розрахунку, зовсім виключаються з перепису: дворянство помісне; службовці (і відставні); різного звання люди, які належать до військового відомства, тобто всі військовослужбовці; діти, народжені від солдат на службі; діти інвалідів, відставних солдат, без постійного місця проживання; незаконнонароджені діти солдатських дружин і дочок; діти, матері яких були вагітними при відданні їх чоловіків у рекрути, і т. д. [2, с. 84].

Неприваблива картина збирання відомостей була й за іншими галузями економіки (промисловість, торгівля тощо). Причини такого становища російської статистики Д. Журавський вбачав у її бюрократичній організації. А саме, первинні відомості збирає становий пристав. У найкращому випадку він дещо запозичить із сільських контор, поміщицьких маєтків, інше – з розпитувань у поміщиків, кушців, старожилів і т. ін., дещо витягне з архівних справ, чого не вистачатиме, доповнить за

власним розумінням. Зазвичай траплялося дуже часто, що числа навіть не взяті і з цих джерел, а наведені *приблизно* – слово, яке часто використовується у статистичних дослідженнях (курсив – Д. Ж.) [2, с. 91]. Учений вказував, що вивчити на основі таких статистичних відомостей хоча б якесь окреме питання цілком неможливо: статистичні твори є здебільшого мертвими, неплодними збірниками і зведенням множини похибок і неправильностей усякого роду [2, с. 92].

Величезну важливість для історії теоретичної статистики має третій розділ праці “Про джерела і використання статистичних відомостей”. У ньому Д. Журавський обґрунтував і визначив загальний предмет і метод статистики як науки, докладно схарактеризував сучасне і минуле становище статистичної науки у Російській імперії, вказав шляхи і засоби належного організаційного устрою статистичної служби, сформулював завдання спроектованого ним центрального статистичного органу і виклав своє бачення бажаної повної статистичної системи країни.

Статистика, на думку Д. Журавського, має загальне значення як особливий спосіб вивчення явищ і залежностей між ними. У результаті застосування цього способу до різноманітних масових явищ природи і суспільства вони вивчаються глибше і повніше, ніж при одному якісному аналізі. Науковець поділяє знання на якісне і кількісне. Потрібно усвідомити, по-перше, внутрішні властивості будь-якого предмета, взятого для вивчення, які визначають його подібності, відмінності та зв'язок з іншими предметами; по-друге, визначити кількісний його зміст і відношення, зумовлені рахунком, мірою та вагою [2, с. 96]. Для набуття першого виду знання ведуть спостереження і дослідження, що мають значення для всіх позитивних наук. Необхідним доповненням до відомостей про внутрішні властивості явищ і предметів є обчислення, які ґрунтуються на розумінні цих властивостей.

Число і міра застосовуються людством у двох формах: 1) у вигляді простого числення; 2) у вигляді математичних формул. Вони застосовуються або можуть застосовуватися до множини явищ природи і соціального життя людини. Д. Журавський зазначав, що числовий метод поки не застосовується до незліченної множини окремих фактів, випадків і подій, що належать як до суспільного життя, так і до фактів, явищ, властивостей природних істот і сил. На його думку, від нестачі числа і міри знання, що обходяться без них, далеко не так повні, зв'язані та ясні, як знання першого порядку, в яких поняття про внутрішні властивості предметів поєднуються з поняттям про їх кількісний зміст. Але з цього не варто робити висновок, що число і міра *несумісні* з предметами, до яких вони не застосовувалися досі, і не можуть бути до них прикладе-

ні; всі галузі знання без винятку можуть і повинні мати свою числову сторону, властиву суті кожної (курсив – Д. Ж.) [2, с. 99].

До деяких предметів математичні операції застосовуються безпосередньо; ними визначаються або величини, або закони дії сил і т. д. До інших явищ застосування цих операцій вимагає підстави, якими є *розрядний рахунок* предметів, фактів, явищ та ідей, за їх родами і видами (курсив – Д. Ж.) [2, с. 99]. Непряме застосування математики, засноване на *категоричній нумерації* всіх предметів знання, з усіма її числовими комбінаціями, має складати предмет особливої, дуже великої науки – *Статистики*. Отже, статистика, у найширшому значенні, може бути *визначена наукою* категоричного обчислення. Їй підлягають усі тіла, істоти, сили, явища, факти, думки і т. ін., що можуть бути поділені на однорідні й однovidові частини та розраховані за кожним родом і видом окремо (курсив – Д. Ж.) [2, с. 99].

Д. Журавський визначав статистику як “науку категоричного обчислення”, тобто обліку за групами і сполученнями цих груп, підкресливши тим самим значення методу групувань у статистиці. З його визначення статистики як науки видно також, що статистична наука вивчає не тільки суспільні явища, а і явища природи, або, як він говорив, і в “царстві тварин”, і в “царстві рослин”. Учений розглядає статистику як деяке методологічне навчання, тобто як універсальний метод, що може бути застосований для вивчення як суспільних, так і природних явищ. Д. Журавський вважав, що в його час (50-ті роки XIX ст.) така статистика не існує тільки через недостачу розумових і матеріальних засобів застосування числа і міри до більшої частини предметів [2, с. 100]. Як показала історія розвитку статистичної науки, у скорому часі такі засоби найшлися.

Отже, Д. Журавський започаткував методологічний напрям у теоретико-статистичній думці, інакше кажучи, він є родоначальником цього напрямку.

На методологічний напрям у працях Д. Журавського вказував професор Київського університету М. Бунге (1823–1895 рр.), який писав: за Д. Журавським, статистика – не стільки наука, що вивчає відомий рід явищ, скільки метод, який застосовується до вивчення всіх явищ узагалі [12, с. 39]. У подальшому переважна більшість вітчизняних і зарубіжних учених-статистиків стали розглядати статистику саме як методологічну науку [13, с. 41–45].

Д. Журавський вказував на два ступені статистичної науки: *матеріальний* і *раціональний*. Під матеріальною статистикою він розумів мистецтво обчислювати і розподіляти за категоріями всі числові результати всіх сторін суспільного і приватного життя, а під раціональною – те, що розгляд

рядів чисел одних категорій з рядами чисел інших дає початок новим категоріям, більш скороченим і загальним, а вони, у свою чергу, перетворюються шляхом обчислень у нові положення, що виражають статистичні закони, пропорції, істини. Операції цього роду вже є не простим рахунком, не нумерацією фактів, а дійсним *обчисленням*, що відрізняється від суто математичних тим, що результати його виражаються не абстрактними чисельними формулами, а логічними висновками (курсив – Д. Ж.) [2, с. 101].

Науковець зазначав, що збирання й розподіли відомостей і чисел матеріальної статистики можуть здійснюватися в такий спосіб: 1) відомості та числа, що стосуються теперішнього часу; 2) відомості та числа за минулий час, ці матеріали можна назвати *хронологічними*; 3) зібрані матеріали перевіряють і порівнюють з подібними матеріалами інших країн і регіонів, матеріали цього роду можна назвати *порівняльними* (курсив – Д. Ж.) [2, с. 101–102].

Щодо раціональної статистики, то розумові операції, притаманні їй, можуть бути двоякими. Приступаючи до сприйняття цифр матеріальної статистики, слід спочатку визначити математичні закони розвитку або занепаду кожної сили, речовинної або розумової, що діє в суспільстві; потім – пропорції та взаємні їх дії і протидії. Розуміння цього роду вимагають безкінечної пермутації, зближення і роз’єднання “категоричних” чисел, що виражають сили в усіх їх напрямках. Іноді два роди факторів здаються далекими один від одного, але насправді вони неодмінно мають бути пов’язані і, зустрівшись, можуть зробити нові порядки фактів, нові елементи. Такі дослідження становлять особливу галузь науки – *елементарну статистику*. Практичне використання статистики становитиме останній відділ раціональної статистики – *прикладну статистику* (курсив – Д. Ж.) [2, с. 102].

Д. Журавський придавав винятково важливе значення матеріальній частині, точності статистичних характеристик, процесу їх формування. Він вважав, що тільки держава може збирати повні, систематичні відомості. А отже, необхідно організувати центральну установу, в якій зосереджувалися б звідусіль статистичні матеріали, обговорювалися, перевірялися, розподілялися за категоріями і набували загальноживаної форми [2, с. 107–108]. З’єднання в одному місці всіх статистичних відомостей надаватиме можливість критичної оцінки достовірності чисел кожної категорії. Усі вони мають між собою зв’язок, тому можна перевіряти числа одних категорій іншими, установити постійні правила такої перевірки. Крім цих занять, до обов’язків центрального статистичного органу, за суттю його предмета, могли б належати: попередня обробка (у статистичному відношенні), найважливіших проєктів і пропозицій

усіх відомств або повідомлень про них необхідних відомостей; виявлення народних нужд, місцевих потреб різних суспільних сил і установ у їх розвитку і безліч інших, не менш корисних занять [2, с. 108–109]. Ця центральна установа повинна направляти статистичну роботу всіх відомств, видавати збірники і всілякі твори. При ній мають бути: центральний статистичний архів; статистична бібліотека; депо карт і планів. Д. Журавський зазначав: подібна установа так близько стосується всіх сторін управління, що не може бути просто вечним товариством; для успішності дій вона повинна мати офіційне значення і певні права щодо інших установ, насамперед особливе право безпосередніх відносин за своїм предметом з усіма установами, а також право загального нагляду за правильністю і справністю складання первинних статистичних чисел [2, с. 109].

Великою заслугою Д. Журавського є те, що він уперше поставив питання про теоретичні засади методу статистичних групувань. Хоча цей метод набув широке практичне застосування вже в перших статистичних дослідженнях, але його теоретичне обґрунтування було відсутнє. Науковець визначав групування як самостійну категорію статистичної науки. Він першим зрозумів виняткове значення групувань при проведенні статистичного дослідження і зазначав, що метод групувань дає змогу всебічно вивчати наявні види, форми всіх явищ суспільства і природи йо таке вивчення неможливе без попереднього групування статистичного матеріалу за категоріями (або групами) явищ. Д. Журавський вважав, що основними категоріями повинні бути: 1) клімат; 2) місцевість; 3) народонаселення; 4) народний побут; 5) приватна власність; 6) народна праця і продуктивність; 7) повинності й податки; 8) бідуння; 9) мораль; 10) освіту; 11) державне управління; 12) державне господарство [2, с. 109].

Заслугує увагу і те, що Д. Журавський докладно характеризує зміст кожної категорії, тобто подає детальну програму збирання статистичних даних за кожною з них. Так, програма категорії “приватна власність” включає обчислення земельної власності за місцевістю, за величиною, за дохідністю, за населенням; за способом її надбання, за званням землевласників, за капітальною цінністю і т. д. Подібним є обчислення приватної власності в містах, що охоплює: визначення народного грошового майна; розрахунки за кожним класом належного йому майна і доходів, з розподілом останніх за числом душ; особні обчислення про клас неіснуючих із визначенням їх звань, статі, віку, засобів прожитку; обчислення переходів приватного майна, надбаного і проданого за борги, із зазначенням звань тих, які його придбали, і тих, які розорилися; статистику установ, які охороня-

ють права власності, про процеси, різні позови, рішення і т. ін. щодо приватної власності [2, с. 113]

Щодо своєї системи статистичного вивчення, Д. Журавський наголошував: у широких рамках цих статистичних категорій може бути відображено числами все сучасне суспільство і державний устрій в усіх видах, з усіх сторін. Ніякий інший спосіб вивчення не може надати таких виразних, таких наближених до дійсності відомостей, як статистика належним чином зрозуміла, надійно улаштована і тісно пов’язана з ходом дій, з рухом усіх народних сил [2, с. 119]. Система статистичного вивчення Д. Журавського справила певний вплив на земську статистику, яка виникла в Російській імперії після реформи 1861 р. Один із творців чернігівської статистики і батько української земської статистики О. Русов (1847–1915 рр.) зазначав: з видань за статистичною тематикою з особливою увагою слід зупинитися на теоретичних працях Журавського і Зібера, тому що вони безсумнівно вплинули на складання чернігівських програм [14, с. 16].

Підсумовуючи сказане про наукову діяльність Д. Журавського щодо розробки ним теоретичних питань статистичної науки, можна визначити такі висунені й обґрунтовані ним теоретичні положення: 1) єдність якісного і кількісного аналізу; 2) необхідність статистичного вивчення всіх масових явищ як суспільства, так і природи; 3) трактування статистики як “науки категоричного обчислення” і методологічної науки; 4) визначення групування як самостійної статистичної категорії, що має виняткове значення при проведенні статистичного дослідження; 5) вивчення динаміки як одне з основних завдань статистичної науки; 6) визнання основних соціально-економічних чинників; 7) установка на вивчення причин за допомогою статистичних методів; 8) відкриття закономірностей є вищим ступенем статистичної науки; 9) встановлення основних причин неправильності статистичних даних; 10) необхідність критики й очищення джерел статистичних даних; 11) висловлення ідеї про створення центрального статистичного органу; 12) створення й обґрунтування системи статистичних показників для вивчення народного господарства країни тощо.

Важливо і те, що теоретичні положення статистики, висунуті Д. Журавським у згаданій вище його книзі “Статистичний опис Київської губернії”, в якій проаналізовано багато сторін стану й розвитку економічного життя великого регіону, втілювалися на практиці. Дослідження проведене Д. Журавським з винятковою деталістю на основі глибокого знання предмета й усіх фактів, що його стосуються. Скрізь, де тільки можливо, він використовував статистичні дані, отримані шляхом суцільного спостереження. Критично перевіряючи одержувані відомості, він зумів забез-

печити високу достовірність усіх використаних матеріалів. У зазначеній роботі учений широко застосовував комплекс статистичних методів: табличний метод, метод групувань і метод узагальнюючих показників – абсолютних, відносних і середніх. Так, він зробив перші спроби складання групових таблиць, призначених для виявлення і відображення певних типів явищ на основі групування поміщицьких володінь за ознаками чисельності селян, кількості орної і сінокісної земель, що належать поміщикам, та ін. У вказаній праці Д. Журавського є багато групувань соціально-економічного характеру. Населення губернії він поділив за статтю, релігією і станом на такі групи: 1) дворянство; 2) духовенство; 3) міські податкові стани; 4) різні вільні стани; 5) кріпосний стан. Сільське господарство він розглядав за такими ти-

пами: поміщицькі маєтки, господарство кріпосних селян, державні маєтки тощо. У свою чергу, характеристику поміщицьких маєтків він проводив на основі їх поділу за кількістю ревізських осіб чоловічої статі на чотири розряди. 1) до 100 осіб; 2) 100 – 500; 3) 500 – 1000; 4) більше 1000 осіб. Кріпосне селянство розподілялось ним залежно від забезпеченості робочою худобою за такими категоріями: господарі, тяглові, напівтяглові, піші, городники і бурлаки.

Д. Журавський – видатний український вчений, справедливо вважати, що він є першим українським статистиком-теоретиком. Його ідеї та напрацювання у галузі статистики і нині використовуються вітчизняною й зарубіжною науковою спільнотою.

Список використаних джерел

1. Птуха М. В. Д. П. Журавский. Жизнь, труды, статистическая деятельность / М. В. Птуха. – М. : Госстатиздат, 1951. – 123 с.
2. Журавский Д. П. Об источниках и употреблении статистических сведений / Д. П. Журавский. – М. : Госпланиздат, 1946. – 119 с.
3. Святловский В. В. К истории политической экономии и статистики / В. В. Святловский. – СПб. : Начало, 1906. – 200 с.
4. Ходский Л. В. Основания теории и техники статистики / Л. В. Ходский. – СПб., 1896. – 211 с.
5. Рябушкин Т. В. Развитие статистической науки в СССР. Вопросы методологии / Т. В. Рябушкин, В. М. Симчера, Е. А. Машихин. – М. : Наука, 1985. – 336 с.
6. Рябушкин Т. В. Теоретические концепции в отечественной статистике / Т. В. Рябушкин, В. М. Симчера, Е. А. Машихин. – М. : Наука, 1986. – 312 с.
7. Подварков Г. А. Русский статистик-экономист Дмитрий Петрович Журавский / Г. А. Подварков ; под ред. Д. В. Савинского. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1961. – 87 с.
8. Елисева И. И. Общая теория статистики : [учеб.] / И. И. Елисева, М. М. Юзбашев ; под ред. И. И. Елисеевой. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 656 с.
9. Теория статистики : [учеб.] / под ред. Г. Л. Громыко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 476 с. – (Классический университетский учебник).
10. Журавский Д. П. Статистическое описание Киевской губернии / Д. П. Журавский. – К. : Издание Фундуклея И., 1852. –
Ч. 1. – 1852. – 549 с. + 23 с.;
Ч. 2. – 1852. – 534 с. + 4 с.;
Ч. 3. – 1852. – 572 с. + 5 с.
11. Чернышевский Н. Г. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником И. Фундуклеем. Три тома. СПб., 1852 / Н. Г. Чернышевский // Полное собрание сочинений : в 15 т. / под общ. ред. В. Я. Кирпотина, Б. П. Козьмина и др. – М. : Гослитиздат, 1947. – Т. 3. – С. 387–420.
12. Бунге Н. Х. Курс статистики, составленный в первой половине 1876 года для студентов Императорского университета Св. Владимира / Н. Х. Бунге. – [2-е изд.]. – К. : Университетская типография, 1876. – 45 с.
13. Чекотовський Е. В. Історія статистичної науки : [підруч.] / Е. В. Чекотовський. – К. : Знання, 2015. – 574 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
14. Русов А. А. Краткий обзор развития русской оценочной статистики / А. А. Русов. – К. : Издание “Кружка студентов Киевлян” Киевского Коммерческого Института. Типография А. И. Гросман, 1913. – 119 с.

References

1. Ptukha, M. V. (1951). *D. P. Zhuravskiy. Zhyzn, trudy, statisticheskaya deiatelnost* [D. P. Zhuravskiy. Life, work, the statistical activities]. Moscow: Hosstatizdat [in Russian].
2. Zhuravskiy, D. P. (1946). *Ob istochnikakh i upotreblenii statisticheskikh svedenii* [About the sources and use of statistical data]. Moscow: Hosplanizdat [in Russian].

3. Sviatlovskii, V. V. (1906). *K istorii politicheskoi ekonomii i statistiki [On the History of Political Economy and Statistics]*. St. Petersburg: Nachalo [in Russian].
4. Khodskii, L. V. (1896). *Osnovaniya teorii y tekhniki statistiki [Foundations of the theory and technology statistics]*. St. Petersburg: [in Russian].
5. Riabushkin, T. V., Simchera, V. M., & Mashykhin, E. A. (1985). *Razvitie statisticheskoi nauki v SSSR. Voprosy metodologii [The development of statistical science in the USSR. Methodological issues]*. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Riabushkyn, T. V., Simchera, V. M., & Mashykhin, E. A. (1986). *Teoreticheskie kontseptsii v otechestvennoi statistike [Theoretical concepts in the national statistics]*. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Podvarkov, H. A. (1961). *Russkii statisticheskii ekonomist Dmitrii Petrovich Zhuravskii [Russian statistician-economist Dmitrii Petrovich Zhuravskii]*. D. V. Savinskii (Ed.). Moscow: Izd-vo Moskovskogo universiteta [in Russian].
8. Eliseeva, I. I., & Iuzbashev, M. M. (2005). *Obshchaya teoriya statistiki [General Theory of Statistics]*. (5-th ed.). Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
9. Hromyko, H. L. (Ed.). (2006). *Teoriya statistiki [Theory of Statistics]*. (2-nd ed.). Moscow: INFRA-M [in Russian].
10. Zhuravskii, D. P. (1852). *Statisticheskoe opisanie Kievskoi gubernii [Statistical description of Kiev guberniia]*. (Vols. 1–3). K.: Izdanie Fundukleia I. [in Russian].
11. Chernyshevskii, N. H. (1947). *Statisticheskoe opisanie Kievskoi gubernii, izdannoe tainym sovetnikom I. Fundukleem. Tri toma. SPb., 1852 [Statistical description of the Kiev guberniia, published by secret councilor I. Funduklei. Three volumes. SPb., 1852]*. Complete Works. V. Ia. Kirpotina, B. P. Kozmina et al. (Eds.). (Vol. 3, Vols. 1–15). Moscow: Hoslitizdat [in Russian].
12. Bunhe, N. Kh. (1876). *Kurs statistiki, sostavlennyi v pervoi polovine 1876 hoda dlia studentov Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira [Course of statistics compiled in the first half of 1876 for students of the Imperial University of St. Vladimir]*. (2-nd ed.). Kiev: Universitetskaia tipohrafiia [in Russian].
13. Chekotovskyi, E. V. (2015). *Istoriia statystichnoi nauky [History of statistical science]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
14. Rusov, A. A. (1913). *Kratkii obzor razvitiia russkoi otsenochnoi statistiki [Overview of Russian appraisal statistics]*. Kyiv: Izdanie "Kruzhka studentov Kievlian" Kievskogo Kommercheskogo Instituta. Tipohrafiia A. I. Hrosman [in Russian].

Э. В. Чекотовский,

кандидат экономических наук, доцент

Д. П. Журавский – первый украинский теоретик статистической науки (к 160-летию со дня смерти)

Рассмотрен вклад выдающегося украинского ученого-статистика Д. П. Журавского в развитие статистической науки. Обоснован приоритет Д. П. Журавского как украинского статистика-теоретика и освещена роль и значение в формировании теоретических основ статистики как самостоятельной науки.

Ключевые слова: Д. П. Журавский, статистика, наука, теория, методология, статистические данные, статистические источники, статистические исследования, организация статистических наблюдений, статистические государственные органы.

E. V. Chekotovskyi,

PhD in Economics, Associate Professor

D. P. Juravskiy: the First Ukrainian Theorist of Statistical Science (in memory of the 160th anniversary of his death)

The contribution to the development of statistical science of the prominent Ukrainian theorist-statistician of the first half of XIX century Dmytro Petrovych (1810–1856) is discussed.

It is emphasized that D. Juravskiy is the first Ukrainian statistical theorist who contributed profoundly in the scientifically grounded approach to classifying statistics as a science and in its methodology.

Extensive review of his book “On Sources and Use of Statistical Information”, published 170 years ago in August, 1846, in Kyiv, is given. As one of the best and original works on theoretical statistics, this book is still important today. It was highly appreciated by the distinguished statistical scientists of the Russian Empire. Soviet and Russian statisticians also referred to the prominent role of D. Juravskiy in the history of Russian statistical science and even called him the founder of Russian statistical science and Russian theoretical statistics. It is emphasized that today D. Juravskiy is described in Russian literature on science and education as a prominent Russian scientist. Evidences are given to demonstrate that D. Juravskiy can be appropriately qualified as a genuine Ukrainian statistician.

Theoretical principles of statistical science, expounded by D. Juravskiy in three sections of his book, are highlighted. The first section of the book is devoted to statistics as a science, its general significance, the need for critical review of the applied tools, significance of statistical studies for government and public, for various social classes, statistical studies of morality and education of the population, etc. D. Juravskiy notes that statistics of that period, being at very low level, could not be qualified as a science. He was the first one in the history of Russian statistics to discuss authenticity of statistical data and their adequacy for economic analysis. He criticizes the official sources of statistical data as unreliable.

D. Juravskiy was the first in the Russian statistical literature to emphasize the necessity and importance of budgetary inspections.

In the second section of the book, D. Juravskiy made critical review of the sources of statistical data in the Russian Empire, pointed out to their incompleteness and unreliability, scarified the unreliability of metrical books and other sources of statistical information and showed the ways for their proper arrangement.

In the third section, D. Juravskiy defines the general object and method of statistics as a science, gives extensive characteristic to the statistical science in Russian Empire of his and earlier time, proposes specific ways and facilities for proper arrangement of statistical services, defines the objective of the central statistical authority, demonstrates his conception of the integrated statistical system etc.

Key words: *D. P. Juravskiy, statistics, science, theory, methodology, statistical data, statistical sources, statistical researches, organization of statistical survey.*

Бібліографічний опис для цитування:

Чекотовський Е. В. Д. П. Журавський – перший український теоретик статистичної науки (до 160-річчя з дня смерті) / Е. В. Чекотовський // Статистика України. – 2016. – № 3. – С. 72–79.